

The Status of Pistachio and Its Reflection in Iranian Folk Culture and Oral Literature

Abbas Ghanbari Odivi^{1✉}, Shima Doolabi²

1. Corresponding Author, Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Farhangian University, Tehran, Iran

2. Ph.D. Graduate, Department of History, Islamic Azad University, Shahroud Branch, Shahroud, Iran.

Abstract

Pistachios hold diverse material and non-material functions in Iran's economy, culture, art, and literature. Their widespread presence and frequent representation in folk culture, oral traditions, and vernacular expressions reflect the cultural significance of this agricultural product among Iranians and other Persian-speaking communities. This study examines selected manifestations of pistachios in Iranian folklore and popular culture, focusing on their representation in oral literature and intangible cultural heritage. Particular attention is given to the major pistachio-producing regions of "Damghan" (Semnan Province) and "Sirjan" and "Rafsanjan" (Kerman Province), which supply a substantial share of Iran's domestic and international pistachio markets. Beyond their economic importance, the research explores the ethnocultural, social, and indigenous knowledge associated with pistachios as reflected in proverbs, sayings, riddles, folk songs, beliefs, folktales, traditional medicine, medicinal properties, and other linguistic and cultural expressions. The research adopts a mixed descriptive, experiential, and narrative methodology, integrating documentary (library-based) research with fieldwork, including interviews and oral testimonies. This interdisciplinary approach enables a comprehensive understanding of the role of pistachios in Iranian folk culture and provides new insights into Iranian studies, folklore, and anthropology. The findings demonstrate that pistachios function not only as an agricultural commodity but also as a significant cultural symbol embedded in the historical and cultural landscape of Iran and the wider Persianate world. This article forms part of a broader research project investigating the intangible cultural dimensions of one of Iran's most important national economic products. The findings contribute to a deeper understanding of the intersections among history, culture, civilization, art, and literature while highlighting the cultural value of pistachios beyond their economic role. The paper concludes with recommendations for future research and practical applications in the fields of social sciences, literature, cultural studies, and related disciplines. Documentary and field photographs are also incorporated to enhance readers' understanding of the subject.

Keywords: Pistachio; Folklore; Oral Literature; Indigenous Knowledge; Intangible Cultural Heritage

Received: 2025-12-23

Revised: 2025-12-28

Accepted: 2025-12-280

Published: 2026-05-01

Corresponding author's email: Odivi46@yahoo.com

Publisher: Hakim Sabzevari University

Author(s) retain the copyright and full publishing rights

Cite this Article:

Ghanbari Odivi, Abbas & Doolabi, Shima. (2026). The Status of Pistachio and Its Reflection in Iranian Folk Culture and Oral Literature. *Journal of Research in Ethnobiology and Sustainable Development*, 1(1), 1-27.

10.22034/jresd.2025.566495.1013

Extended Abstract

1. Introduction

Human material and immaterial life encompass a substantial portion of our thoughts, beliefs, and desires. Human creations in daily life are interconnected through climatic, cultural, and artistic conditions, and these artifacts, in turn, influence the spiritual existence of their creators. The treasury of folk culture, literature, and art affects various aspects of material life. For instance, all products of agricultural, pastoral, industrial, and other livelihoods become intertwined with linguistic creativity. Therefore, folk culture serves as a clear mirror reflecting the thoughts, beliefs, convictions, and ideals of a nation regarding different dimensions of life. The reflections of people's ideas and beliefs manifest in their linguistic creations and folkloric forms. If these ideals and beliefs are not documented or transmitted to future generations, a significant portion of their cultural, historical, literary, and intangible heritage will soon be forgotten or lost. Understanding the experiences of different communities in applying forms of folk literature helps establish meaningful connections between academic and indigenous knowledge systems. Many scholars have drawn upon their local and traditional knowledge and developed it within scientific frameworks. This study examines the status of pistachio as an agricultural product within the domain of folk culture to demonstrate that, just as pistachio possesses nutritional, economic, and commercial value, it also holds substantial literary, folkloric, and artistic significance. The central research question of this article is: "What is the status of pistachio in the folk culture of Iran?" The overarching objective of this study is to identify the functions and cultural significance of pistachio in Iranian oral literature and folk traditions.

2. Materials and Methods

The primary methods of data collection in this study are both documentary (library-based) and ethnographic, including interviews and direct observation. Accordingly, in addition to reviewing several books, articles, and writings that addressed pistachio even marginally, the authors conducted interviews with individuals from various regions to explore the status of pistachio in folk culture. The collected materials—derived from hours of field interviews, library note-taking, and discussions with elders and local cultural informants—contributed to the authenticity and first-hand nature of the research.

3. Findings

Iranians, benefiting from their national literature as well as popular culture and literature, have incorporated this valuable plant into their material and spiritual lives. They have shown its place by using various forms such as poetry, songs, proverbs, riddles and their beliefs. Researchers, through field interviews with a large group of gardeners and pistachio growers, found that in the historical and cultural territory of Iran, this plant has been chosen for treatment, food, hospitality, and cultural conversations. Analysis revealed that pistachio is pervasively referenced across all major genres of folk literature, including proverbs, lullabies, and customary practices, often symbolizing joy, prosperity, and medicinal value. Pistachios have also been used in popular culture in art and urban facades, murals, and stamps. In popular culture, pistachios are also used as a symbol to identify cities and agricultural regions. In summary, it can be said that this plant encompasses men and women, artists and workers, from the cradle to the child, and has produced a vast amount of knowledge in our lives.

4. Discussion and Conclusion

The examination of numerous examples of Iranian folk literature and indigenous culture—particularly within regions involved in pistachio cultivation and harvesting—has provided several insights aligned with the research questions and objectives:

- a) Pistachio is a traditional, highly valued, strategic, medicinal, nutritional, and commercial plant that has played an influential and significant role in Iranian culture, history, literature, art, and science from ancient times to the present.
- b) Folk culture and local knowledge form the cognitive and linguistic foundation of experts and intellectuals in society. Thus, beyond elderly parents or uneducated individuals engaged in agriculture, pastoralism, and local industries, poets, writers, artists, and practitioners in various fields have each, in accordance with their work, reflected on pistachio and its physical characteristics, cultural applications, social functions, economic value, and commercial importance.
- c) In various forms of oral literature, indigenous knowledge, and traditional medicine, this fruit or agricultural product holds noteworthy and thought-provoking functions. In lullabies, songs, stories, riddles, beliefs, and dream interpretations, men and women across different regions have incorporated pistachio into their linguistic creations, expressing both its literal and figurative roles.
- d) The artistic and craft-based representation of pistachio can be observed in handmade objects, consumer goods, and commercial products, including its colors, patterns, motifs, and other visual features. The economic and cultural value of this product can also generate income in non-agricultural fields such as art, miniature painting, visual arts, and sculpture.
- e) As an inherently Iranian element, pistachio can serve as a cultural-commercial asset for both private and public sectors, maintaining its position in trade through effective combined functions.
- f) Incorporating folkloric texts—such as songs, lullabies, and proverbs—into performing arts, cinema, and other media can effectively promote pistachio as a cultural-industrial symbol.
- g) Using pistachio motifs in urban design, public squares, and street naming can help transmit its cultural significance to future generations.
- h) Alongside its economic importance, the immaterial cultural value of pistachio can be introduced to the world through anthropology, folklore, and folk literature.
- i) Like walnut, almond, carpet, and saffron, Iranian pistachio can contribute to strengthening the country's cultural and economic identity on the global stage.

Practical Recommendations

- Designing and producing postage stamps featuring pistachio motifs
- Creating small pocket items such as keychains, rings, and similar accessories
- Designing badges or emblems featuring pistachio on the Iranian flag or map
- Producing small pistachio-themed symbols and figurines for students and adults
- Crafting pistachio-shaped sculptures or clusters using wood, metal, ceramic, stone, and other materials
- Designing and producing matchboxes with pistachio motifs in various regions
- Using images of pistachios and orchards in school textbooks
- Incorporating pistachio motifs in student stationery
- Encouraging filmmakers and artists to use pistachio and its associated folk culture in television and cinematic productions especially the pistachio blossom, all of which hold significant cultural value.

5. Funding

This research received no specific grant from any funding agency in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

6. Author Contributions

All authors share equal responsibility for the content of this article.

Abbas Ghanbari Odivi

<https://orcid.org/0009-0005-0066-0820>

Odivi46@yahoo.com

Shima Doolabi

<https://orcid.org/0009-0004-1187-3795>

shima.doolabi1361@gmail.com

7. Conflicts of Interest

The authors declare that they have no known competing financial interests or personal relationships that could have appeared to influence the work reported in this paper.

8. Acknowledgement

We are very grateful to all the cultural experts and field research colleagues, especially Dr. Alireza Shah Hosseini, a renowned researcher in Semnan Province, and the ladies Ansieh Kobari, Rashin Karimi, Mehri Moayed Mohseni, and Zahra Izadi, who collaborated with us in the specialized pistachio section.

.

جایگاه پسته و بازتاب آن در فرهنگ و ادبیات شفاهی مردم ایران

عباس قنبری عدیوی[✉]، شیما دولابی^۲

۱- نویسنده مسئول، استادیار، گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران

۲- دانش‌آموخته دکترای تخصصی تاریخ، دانشگاه آزاد اسلامی واحد شاهرود، شاهرود، ایران

چکیده

پسته در اقتصاد، فرهنگ، هنر و ادبیات ایران کارکردهای گوناگون مادی و فرامادی دارد. باشنوایی و بسامد گونه‌های زبانی و نوشتاری در فرهنگ مردم و ادب عامه، اهمیت و جایگاه این میوه یا فرآورده باغی را میان مردم سراسر ایران و دیگر پارسی‌زبانان نمایان‌تر می‌کند. این مقاله با هدف بازنمایی برخی از جلوه‌های کارکردی پسته در ادبیات و فرهنگ عامه، به بررسی آفریده‌های گویشی و جایگاه ذهن و زبان ساخته عامیانه آن در ادبیات شفاهی و میراث ناملموس ایران می‌پردازد. در این میان، تمرکز اصلی بر مناطق روستایی و شهرهایی نظیر دامغان در استان سمنان و سیرجان و رفسنجان در استان کرمان است؛ مناطقی که بیشترین میزان تولید پسته را روانه بازارهای داخلی و جهانی می‌کنند. افزون بر ویژگی‌های زیست‌قوم‌شناختی، فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی، به رویکردهای دانش بومی، میراث فرهنگی ناملموس و آفرینش‌های شفاهی مردم در ساختار و بافتار گونه‌هایی نظیر تمثیل، ضرب‌المثل (زبانزد)، چیستان (معما)، ترانه (شعر)، باور (عقیده)، قصه (افسانه و حکایت)، طب محلی و گیاهی، خواص دارویی و مسائل زبانی دیگر پرداخته می‌شود. روش انجام این پژوهش، ترکیبی از روش‌های توصیفی، تجربی و روایی، با بهره‌گیری از شیوه‌های کتابخانه‌ای (آسانی) و میدانی (گفت‌وگو و مصاحبه) است. این رویکرد امکان دستیابی به یافته‌هایی را فراهم می‌آورد که خوانندگان را با ادبیات عامه، فرهنگ مردم و پژوهش‌های میان‌رشته‌ای در حوزه‌های ایران‌شناسی، فولکلور و مردم‌شناسی، به‌ویژه درباره جایگاه و اهمیت پسته در فرهنگ مردم ایران و کشورهای پهنه تاریخی-فرهنگی آن، آشناتر می‌سازد. این پژوهش بخشی از یک تحقیق بزرگ‌تر با رویکرد شناخت جایگاه فرامادی یکی از نشان‌های اقتصاد ملی ایران است که می‌تواند برای تاریخ، فرهنگ، تمدن، هنر و ادبیات ایران زمین، سودمند و اثربخش باشد.

کلیدواژه‌ها: پسته، گیاه‌قوم‌شناسی، فرهنگ عامه، فولکلور، ادبیات شفاهی، دانش بومی، میراث ناملموس.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۱۰/۰۲

تاریخ ویرایش: ۱۴۰۴/۱۰/۰۷

تاریخ پذیرش نهایی: ۱۴۰۴/۱۰/۰۷

تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۰۲/۱۱

ناشر: دانشگاه حکیم سبزواری

ایمیل نویسنده مسئول: Odivi46@yahoo.com

نویسنده(گان) حق نشر و حقوق انتشار کامل را حفظ می‌کنند.

نحوه ارجاع به این مقاله:

قنبری عدیوی، عباس؛ و دولابی، شیما (۱۴۰۵). جایگاه پسته و بازتاب آن در فرهنگ و ادبیات شفاهی مردم ایران. پژوهش‌های زیست‌قوم‌شناسی و توسعه پایدار،

(۱)، ۲۷-۱.

۱- مقدمه

ایرانیان از دورترین دوره‌های تاریخ، ویژگی‌های خون‌ساز، حیات‌بخش و هوش‌افزای پسته را به فراست دریافته‌اند. برای نمونه به روایت منابع باستانی، ضحاک مغلوب ایرانیان، پارس‌های پیروزمند را پسته‌خوار خطاب کرده است (Abrishami, 1994: 29). در همین راستا، علی‌اکبر دهخدا درباره پسته می‌نویسد: «تام میوه‌ای است که درخت آن در نقاط مختلف ایران از جمله دامغان، قزوین، رفسنجان و اردستان غرس (کاشته) می‌شود و در مراوده تپه به حال وحشی است و پوست آن برای رنگ کردن مصرف می‌شود. مؤلف قاموس مقدس گوید که آن در اصل از آسیای صغیر به سایر امکنه مشرق و اروپای جنوبی انتشار یافت» (Dehkhoda, 1994, Vol. 4: 4892). افزون بر این، ایران یکی از مهم‌ترین مناطق تنوع ژنتیکی پسته به شمار می‌آید؛ چراکه پسته خاورمیانه به‌ویژه ایران، از لحاظ کیفیت و رنگ مغز بسیار مرغوب و از نظر طعم و مزه، باکیفیت‌ترین، محصول در جهان است (Mahmudi Meymand & Ghanbari Odivi, 2014: 50). شواهد حاکی از آن است که در باغ‌های پسته ایران، درختانی با عمر ۴۰۰ تا ۵۰۰ ساله و حتی بیشتر وجود دارد که نشان‌دهنده تداوم تاریخی و اهمیت زیست‌محیطی این گونه است.

پسته ایران در زبان و ادبیات فارسی جایگاه ویژه‌ای دارد؛ به گونه‌ای که ریشه‌یابی معانی کنایی و استعاری این واژه، گویای حضور عمیق این عنصر در ذهن و زبان مردم ایران است. از منظر زبان‌شناختی، این واژه در زبان‌های هم‌سینه و بیگانه نیز حضور دارد: در عربی «فُسْتُق»، در ترکی «فیستیک» و در انگلیسی «Pistachio» نامیده می‌شود. در زبان فارسی، پسته نه تنها به‌عنوان یک محصول، بلکه به‌عنوان یک «تصویرسازی ادبی» در ادبیات و گفتار عامه به کار می‌رود. برای نمونه، کنایه‌هایی نظیر «پسته در بسته بودن» برای بیان سکوت و ناشناخته‌بودن، یا «پسته باز و خندان بودن» را برای توصیف چهره شاد و خندان افراد به کار می‌برند. همچنین، در کاربرد واژگانی، گاه این واژه به‌صورت کوتاه‌شده و تشدیددار «پسه»^۱ تلفظ می‌شود. علاوه بر این، صفت‌هایی همچون «پسته‌ای» یعنی دارای پسته و یا «پسته‌دار» یعنی دارای محتوای پسته و یا ترکیب‌هایی چون «پسته‌ای رنگ» (برای اشاره به رنگ سبز ملایم) به کار می‌روند. حتی در برخی بافت‌ها، ترکیباتی نظیر «پسته خندان»، «پسته بسته» یا «پسته فندق‌ترشی»، کنایه از چیزهای عجیب، غریب یا کمیاب در زبان فارسی است (Najafi, 2008: 249). در فرهنگ و ادبیات نیز استعاره از دهان کوچک و لب همیشه‌خندان است؛ مانند مغز آن چیزی به رنگ‌های سبز و سرخ است؛ (Shamlou, 2006, Vol. 7: 516) و در مجاز و استعاره دهان معشوق را نیز به «پسته» مانند می‌کنند (Dehkhoda, 1994, Vol. 4: 4892).

زیست مادی و فرامادی انسان، دربرگیرنده بخش عمده‌ای از اندیشه‌ها، باورها و خواسته‌های اوست. آفریده‌های انسان‌ها در زندگی، به سبب شرایط اقلیمی، فرهنگی و هنری به هم پیوند می‌خورند؛ دست‌ساخته‌های او در زیست معنوی‌اش هم اثر متقابل دارد. گنجینه فرهنگ، ادبیات و هنر عامه در بخش‌های گوناگون زندگی مادی، تأثیر می‌گذارد؛ برای نمونه، همه فرآورده‌های زندگی کشاورزی، دامپروری، صنعتی و... با آفرینش‌های زبانی او پیوند می‌گیرد. از این رو، فرهنگ مردم، آیین روشن اندیشه‌ها، باورها، عقاید و آرمان‌های هر قوم و ملت درباره ابعاد مختلف زندگی او است. اگر این آرمان‌ها و باورها ثبت و ضبط نشوند و یا به نسل‌های بعد منتقل نشوند، در مدت کوتاهی بخش عمده‌ای از میراث فرهنگی، تاریخی، ادبی و فرهنگ ناملموس ایشان به فراموشی و نابودی می‌انجامد. آگاهی از تجارب ملت‌ها در کاربرد گونه‌های ادب عامه، سبب می‌شود که پیوندی در خور میان دانش‌های علمی-دانشگاهی و دانش مردمی (فولکلور) صورت بگیرد. بسیاری از دانشمندان از دانش بومی و محلی خود استفاده کرده و در چهارچوب علمی، آن را توسعه داده‌اند. در این پژوهش، به جایگاه پسته به‌عنوان فرآورده‌ای

^۱. Pesse

کشاورزی در حوزه فرهنگ مردم، پرداخته می‌شود تا مشخص گردد که همان‌گونه که پسته ارزش‌های غذایی، اقتصادی و بازرگانی خود را دارد، ارزش ادبی، فولکلوری و هنری بسیار بالایی نیز دارد.

چشم‌انداز اصلی و هدف از انجام این پژوهش در دو بخش قابل شناخت است: یکی هدف غایی (کلی) و دیگری هدف یا اهداف جزئی. هدف کلی در این پژوهش پیمایشی و توصیفی، «شناخت کارکردها و جایگاه پسته در ادبیات شفاهی و فرهنگ مردم ایران» است. طبیعتاً هر هدف کلی، چندین هدف جزئی‌تر را در درون خود جای خواهد داد. از این رو، پس از دستیابی به هدف اصلی، در این پژوهش اهداف زیر نیز به‌صورت ویژه محقق خواهد شد:

- آشنایی با آداب و رسوم و فرهنگ توده‌های ایرانی، به‌ویژه در حوزه باغداری و فرهنگ محلی؛
- آشنایی با گونه‌های ادب عامه و فولکلور مردم ایران درباره یک عنصر و پدیده فرهنگی؛
- برقراری ارتباط علمی و پژوهشی میان گذشته، حال و آینده فولکلور و فرهنگ عامه ایرانیان در مورد محصولی باستانی و تاریخی.

با بررسی سامانه‌ها و پایگاه‌های پژوهشی معتبر، مقاله‌ای که به‌صورت تخصصی موضوع فرهنگ مردم و یا مردم‌شناسی پسته پرداخته باشد، یافت نشد. برای نمونه، پس از جست‌وجوی واژه «پسته»، در پایگاه پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی که ۱۵۲ مقاله را شامل می‌شد، و نیز در پایگاه جهاد دانشگاهی (SID) با ۱۳۲۸ مقاله، هیچ مقاله‌ای با موضوع این نوشتار (پسته و فرهنگ مردم) یافت نشد. در مجموع، ۱۴۷۰ عنوان مقاله در این دو سامانه^۱ با موضوعاتی همچون کاشت، داشت، برداشت، صادرات و تجارت، آفات، بازاریابی و مسائل کشاورزی، اقتصاد و زراعت پسته منتشر شده است؛ اما مقاله مستقل و تخصصی که به‌طور ویژه به «جایگاه پسته در فرهنگ مردم» بپردازد، مشاهده نشد. تنها نوشتاری با عنوان «از رنگ باغ‌های خراسان» اثر محمدرضا خسروی (۱۹۹۸) منتشر شده است که تا حدی به موضوع پژوهش حاضر نزدیک است؛ اما مؤلف در این نوشتار کوتاه، صرفاً به بازگویی خاطرات خود از باغ‌های پدری در «زاوه» پرداخته و به معرفی کوتاه کتاب «پسته ایران» اثر محمدحسن ابریشمی بسنده کرده است.

۲- مواد و روش

روش اصلی گردآوری داده‌ها در پژوهش حاضر، ترکیبی از روش‌های کتابخانه‌ای (اسنادی) و میدانی (گفت‌وگو و بازدید حضوری) است. از این رو، افزون بر مطالعه چندین کتاب، مقاله و نوشتار که به‌نحوی حتی اندک به پسته پرداخته بودند، پژوهش حاضر با انجام مصاحبه و گفت‌وگو با برخی از مردم نواحی و مناطق مختلف، به جایگاه پسته در فرهنگ عامه نیز دست یافت. مواد گردآوری‌شده، در قالب ساعت‌ها مصاحبه میدانی، یادداشت‌نویسی کتابخانه‌ای و گفت‌وگو با سالخوردگان و فرهنگیان محلی در استان‌های سمنان، کرمان و تهران به‌دست آمد که به اصالت نوشته و دست‌اول بودن تحقیق کمک می‌کند. روش پژوهش، بر دو شیوه اصلی استوار است:

الف) پژوهش میدانی: این بخش شامل مشاهدات میدانی و حضور در مناطق و شهرهای پسته‌خیز همچون دامغان و سیرجان، مشتمل بر مصاحبه و گفت‌وگو با باغداران و کارشناسان مطلع از فرآیند کاشت و برداشت است. این مطالعات در روستاها و مناطق استان‌های سمنان و کرمان، چهارمحال و بختیاری، تهران، و اصفهان انجام شد. در این راستا، مستندسازی بصری

^۱. برخی از عنوان مقاله‌ها در دو سامانه مشترک است.

(شامل بیش از ۴۰۰ مورد از عکس و فیلم) در تمامی مراحل، از شکوفه‌دادن تا برداشت، دانه‌کردن، پاک‌کردن و مراحل نهایی فروش در بازار، صورت پذیرفت. همچنین، با هدف استخراج دانش بومی، گفت‌وگوهایی با زنان خانه‌دار پیرامون پسته و فرآورده‌های مرتبط با آن انجام گرفت. افزون بر این، مجموعه‌ای از تصاویر و فیلم‌های مستند از نمادهای میدانی در سطح شهرها و روستاها گردآوری شد که در کنار اسناد و منابع نوشتاری، مبنای تحلیل و تدوین بخش‌های مختلف این مقاله قرار گرفتند.

ب) پژوهش کتابخانه‌ای و اسنادی: این بخش با بهره‌مندی از آثار و نوشتارهای پژوهشگران در قالب کتاب، مقاله و سایر یادداشت‌های دیگر مرتبط با موضوع پسته و مغزینه‌های وابسته، صورت پذیرفت. لازم به ذکر است، اشعار و بیت‌های استفاده شده در متن مقاله از بیت‌یاب سامانه گنجور انتخاب شده است.

جدول ۱. همیاران و فرهنگیاران^۱ پژوهش (منبع: نگارندگان)

ردیف	نام و نام خانوادگی	شغل	سواد	محل زندگی	سن	تاریخ
۱	احمد رحیم‌خانی سامانی	استاد دانشگاه	دکتر	سامان-شهرکرد	۵۶	۱۴۰۴
۲	احمد عرب مارکده	باغدار	ابتدایی	مارکده-سامان	۷۲	۱۴۰۴
۳	انسپه کُباری	خانه‌دار	ابتدایی	زرین‌آباد دامغان	۷۴	۱۴۰۴
۴	تیما قنبری عدیوی	شاغل	کارشناسی ارشد	تهران	۳۸	۱۴۰۴
۵	راشین کریمی	خانه‌دار	دیپلم	شهرکرد	۵۷	۱۴۰۴
۶	زهره ایزدی یزدان‌آبادی	پژوهشگر	دیپلم فنی	کرمان	۶۴	۱۴۰۴
۷	شاهیجان قنبری عدیوی	خانه‌دار	ابتدایی	فولادشهر اصفهان	۸۰	۱۴۰۴
۸	شهباز قنبری عدیوی	بازنشسته برق	ابتدایی	فولادشهر اصفهان	۹۰	۱۴۰۰
۹	شهناز شاهسون	خانه‌دار	ابتدایی	مارکده-سامان	۶۵	۱۴۰۴
۱۰	مهری موید محسنی	دبیر بازنشسته	فوق دیپلم	سیرجان	۷۵	۱۴۰۴
۱۱	محمدعلی گلایی	باغدار	ابتدایی	زرین‌آباد دامغان	۸۰	۱۴۰۴

۳- یافته‌ها

ادبیات هر کشور، آینه تمام‌نمای دیدگاه‌ها، فرهنگ و هنر مردم آن است؛ هرچه این ادبیات تبیین دقیق‌تری یابد، بستری مناسب‌تر برای مطالعه آن فراهم می‌گردد. بخشی از ادبیات هر ملت را فولکلور و ادبیات شفاهی تشکیل می‌دهد که حاصل اندیشه‌های مردم خردمند و گمنام در عرصه‌های اجتماعی است و همچون ادبیات رسمی و دانشگاهی، مولد و زاینده است.

^۱ منظور از همیاران و فرهنگیاران پژوهش، مشارکت‌کنندگان در بخش میدانی پژوهش است که بخشی از ایشان، با ثبت و نوشتن نامشان موافق نبودند.

زایش گونه‌های ادب عامه از جنس خواسته‌ها و آفریده‌ها و گویش‌های مردمی است که تحلیل آن‌ها به شناخت عمیق‌تر جامعه منجر می‌شود. بر این باوریم که فرهنگ، اساس جامعه و روح بلند ملت‌هاست؛ کشوری که فرهنگ غنی خود را بشناسد و با پاسداری از آن، آن را به نسل‌های آتی بسپارد، در عرصه هویت‌بخشی موفق‌تر خواهد بود. اگرچه بخش بزرگی از ادبیات ملت‌ها را شاعران، نام‌آوران، نویسندگان و پژوهشگران می‌سازند، اما فرهنگ عامه و گفتاری، -یعنی آن بخش از فرهنگ مردم که کمتر نوشته شده و بیش‌تر در قالب ادبیات عامه^۱ یا شفاهی^۲ در سخن و سینه ملت انتقال می‌یابد- جایگاه ویژه‌ای دارد. در این بخش به جایگاه پسته در زیست‌اجتماعی، ادبیات عامه، هنر و فرهنگ مردم ایران (فولکلور ایرانیان و فارسی‌زبانان) پرداخته می‌شود.

هر یک از بخش‌های ادبیات شفاهی، از جمله قصه‌های عامه^۳، ترانه، چیستان^۴، مثل^۵، آفرین‌ها و ناآفرین‌ها^۶، باورها، کودکانه‌ها، عاشقانه‌ها، همگی دارای ارزش گنجینه‌ای هستند که می‌توان هر پدیده‌ای را در دو ساحت مادی و معنوی (ناملموس) در آن‌ها جست‌وجو کرد. فرهنگ مادی^۷ به مجموعه‌ای از پدیده‌های محسوس و ملموس اطلاق می‌شود که با موازین کمی و علمی قابل اندازه‌گیری هستند، از جمله فنون، ابزارهای کاربردی و تولیدی، داروهای شیمیایی، فنون پزشکی، وسایل موتوری، ابداعات برقی و... . پسته نیز در این ساحت، دارای ابعاد رویکرد مادی، کشاورزی، اقتصادی و... است که در چهارچوب پژوهش حاضر مورد بررسی قرار نمی‌گیرد. در مقابل فرهنگ معنوی یا غیرمادی (ناملموس) شامل موضوعاتی است که با موازین کمی قابل اندازه‌گیری نیستند و به‌سادگی نمی‌توان آن‌ها را مقایسه و ارزیابی نمود؛ مفاهیمی نظیر معتقدات، ضوابط خویشاوندی، زبان، هنر، ادبیات و رسوم و...» (Rouholamini, 2005: 24). با توجه به جایگاه مهم فرهنگ معنوی یا غیرمادی (ناملموس) در فرهنگ، پژوهش حاضر به بررسی جایگاه ناملموس «پسته» در فرهنگ و ادبیات مردمی می‌پردازد. برای نمونه، در افغانستان، نوعی دوخت با نام «پسته چین دوزی» وجود دارد که در آن، چین و پلیت^۸ با نظم و دقت خاصی اجرا می‌شود (Banuwal, 2010: 142).

۳-۱. پسته در باورهای عامه

از گذشته‌های بسیار دور، پسته در باور و عقیده مردم کارکرد درمانی، تقویتی و غذایی داشته است. باورهایی که از دوران باستان تاکنون، سینه‌به‌سینه روایت شده‌اند. در اسناد و کتاب‌ها، مطالبی از این باورها آمده است که برخی از آن‌ها عبارت‌اند از:

- جوانان باید به خوردن پسته وحشی عادت کنند.
- مادها، پارسی‌ها را به طعنه، «پسته‌خور» می‌گفتند.
- استرابون می‌گوید: کودکان ایرانی به گونه‌ای تربیت می‌یافتند که در برابر شدايد اقلیمی، شکم‌ها باشند، در هوای آزاد بخوابند و از میوه‌های خودرو مانند پسته، بلوط و گلابی جنگلی بخورند. پسته به صورت خام یا بو داده خورده می‌شود (Zolfaghari, 2016: 328).

1. Folk Literature

2. Oral Literature

3. Folk Tale

4. Enigma

5. Proverb

۶. دعا و نفرین‌ها

7. Material Culture

۸. دوخت همراه با چین و لبه‌دوزی موج‌دار را گویند.

- در باورهای مردمی، تعارفِ پسته به کسی، به این معناست که کارم از عشق تو به بیماری کشیده است (Shamlou, 2006, Vol. 7: 516)
- این عقیده وجود دارد که پسته خودش گرم است؛ ولی پوستش سرد است (ibid: 514).
- برای گشایش در کارها، آب آویشن را با هفت تخم (یعنی پسته، هستهٔ زردآلو، انار، فندق، گردو و بادام کوهی) در ظرف بزرگی می‌ریزند و در آستانهٔ درهای منزل می‌پاشند (Zolfaghari, 2016: 329).
- از نظر عوام، کاشت درخت گردو و پسته «آمد و نیامد» دارد و برای هرکسی خوب نیست (ibid: 329).

در فرهنگ مردم و گفت‌وگوهای میدانی نیز باورهایی به دست آمد که برخی از آن‌ها در ادامه ذکر می‌شود.

در طبیعت، مانند پسته‌های پرورشی، نوع خودرو و کوهستانی آن نیز وجود دارد. ایرانیان در دامغان در برابر مغول‌ها ایستادند و نقشه‌های جنگی آن‌ها را بر هم زدند. خان مغول، علت را جویا شد که این‌ها چقدر باهوش‌اند. بررسی کردند که به علت خوردن میوه‌ای به نام پسته است (انسیه کباری، ۷۴ ساله). به علاوه براساس گفتهٔ یکی از مطلعین، در کوهستان‌های زاگرس، درختان خودروی بن^۱، بنه^۲، کلخونگ^۳، بادام کوهی، بادام تلخ و زالک (سیستن^۴) همگی از یک خانواده‌اند و صمغ یا شیرهای چسبناک و سفیدرنگ با کارکرد درمانی و دارویی دارند. لرها این شیر را «بریزه^۵» یا «سَقَز^۶» و «سَرَقَز^۷» می‌گویند که مانند آدامس جویده می‌شود و برای خوشبو کردن دهان و هضم غذا یا بیرون کشیدن چرک و عفونت دندان یا زخم‌های عفونی، استفاده می‌کنند. از این صمغ را همراه با نمک، برای مومیایی و کار شکسته‌بندی نیز استفاده می‌کنند؛ زیرا طبع آن گرم است و بسیار زود استخوان شکسته را جوش می‌دهد (شاهیجان قنبری عدیوی، ۸۰ ساله).

همچنین پسته‌کاران استان‌های سمنان و کرمان، باور دارند که نباید تمام پسته‌ها را از درخت بچینند؛ نخست از این‌رو که می‌گویند «پسته عروس است» یا «پسته دزد است» (یعنی خود را پنهان می‌کند) و همیشه خوشه‌هایی روی درختان می‌ماند که پس از خوشه‌چینی، افرادی که باغ ندارند و کارگران، یکی دو ماه بعد به صورت «پی‌چینو^۸» به سراغ آن‌ها می‌آیند. این کار را در محصولات چوبی چون گندم و جو نیز داریم که به آن «خوشه‌چینی» می‌گویند. خوشه‌چین از صاحب خرمن، توقع یاری دارد. در ترانه‌های تاجیکی رباعی زیبایی است که «خوشه‌چینی» در آن با غریبی بیان شده است:

سبزینه زنک، یارِ قرینت باشم تو گندم سَوز و من زمینت باشم

در گندم سَوز دروگران بسیاریند من مرد غریب خوشه‌چین باشم

(Ahmadpanahi, 2004: 606)

1. Ban

2. Bane

3. Kelxong

4. Sisten

5. Berize

6. Saqez

7. Sarqez

8. Pičinu

هنگام پسته‌چینی نیز باورهای عامیانه‌ای وجود دارد؛ مثلاً در زرین‌آباد دامغان می‌گویند: «پسته مرد است و صاحبش را فقیر نمی‌کند» (محمدعلی گلابی، ۸۰ ساله). همچنین اگر هنگام چیدن محصول، پسته‌هایی دوقلو پیدا شود، آن را خوش‌یمن و با برکت می‌دانند و به آن هم «برکتی» می‌گویند (انسیه کباری، ۷۴ ساله).

شکل ۱. پسته‌های برکتی با مغزهای دوقلو، دامغان (منبع: نگارندگان، ۱۴۰۴)

در روستاهای دامغان، برای افزایش برکت و فراوانی پسته، تندرستی خانواده باغداران، پسته‌چینان و به‌ویژه رفع چشم‌زخم افراد حسود و شورچشم، پیش از طلوع آفتاب، دور باغ را اسفند می‌چرخانند (انسیه کباری، ۷۴ ساله). در روستاهای در امتداد رودخانه زاینده‌رود، مانند مارکده در شهرستان سامان استان چهارمحال و بختیاری، برای باغ‌های گردو و بادام نیز این کار را انجام می‌دهند. همین باور را برای خرید خانه، مغازه، ماشین و دارایی‌های منقول و غیرمنقول نیز دارند (احمد عرب و شهناز شاهسون، ۷۲ و ۶۵ ساله). در طب محلی و درمان‌های بومی، از مغزها، به‌ویژه گردو، بادام و پسته در کاجی، برشتوک و یا خوراکی‌های چرب و شیرین استفاده می‌شود. زنان دنیادیده و باتجربه، در برشتوک مقداری دوی زن‌زائو می‌ریزند که مخلوطی از آرد، پسته، مغز گردو، بادام و شکر است (راشین کریمی، ۵۷ ساله).

شکل ۲. باغدار پسته و فرهنگیار مقاله، زرین‌آباد دامغان (منبع: نگارندگان، ۱۴۰۴)

اگر درخت پسته بار ندهد، آیینی نمادین اجرا می‌شود؛ بدین صورت که دو نفر در پای درخت با آره و تبر ظاهر شده و نمایشی را به اجرا درمی‌آورند. در این نمایش، یکی از افراد وانمود می‌کند که به دلیل بی‌ثمر شدن درخت، باید آن را از ریشه بزنند^۱، اما شخص دیگری ضامن آن درخت می‌شود که آن را قطع نکنید؛ من قول می‌دهم تا درخت دوباره مثلاً از سال آینده بار بگیرد (انسیه کباری، ۷۴ ساله). این نوع آیین برای پدیده‌هایی نظیر چشمه، قنات، درخت و سایر مظاهر باروری و فراوری در مناطق مختلف اجرا می‌گردد. برای نمونه، در شهرستان سامان (چهارمحال و بختیاری) برای قنات‌هایی که دچار خشکی و یا کاهش سطح آب شده‌اند، آیین عقد و عروسی دختر برای قنات برگزار می‌شود (احمد رحیم‌خانی سامانی، ۵۶ ساله). در شیراز نیز این آیین برای درخت نارنج بی‌ثمر، با تشریفات کامل عروسی انجام می‌گیرد؛ بدین صورت که ابتدا پیشنهاد قطع درخت مطرح می‌گردد، اما مردان و زنان در کنار درخت جمع می‌شوند و باردهی مجدد را ضمانت می‌کنند. در این مراسم، دختر مجردی با لباس سفید و تزیینات، برای درخت نارنج، «عروس» می‌شود و پس از آن، برای عروس و داماد، واسونک خوانده و نقل و شیرینی توزیع می‌گردد. نکته جالب توجه این است که درخت ثمر می‌دهد و دختر هم تا سال بعد، ازدواج می‌کند (صفحه اینستاگرام: fars.c.h.lovers) در یزد هم مشابه این عمل برای قنات خشکیده یا کم‌آب، انجام می‌دهند. در میان عشایر بختیاری نیز رسمی است به نام «سُنْجی^۲» که برای بیمار انجام می‌دهند. اگر بیمار خود را در رختخواب بیندازد و نخواهد برخیزد و بیماری را کنار بگذارد، یک نفر بی‌خبر و با نمایشی ساختگی با تیر و کمان، گرز، شمشیر و یا پوشیدن لباس رزم به او حمله می‌کند و وانمود می‌کند که می‌خواهم این بیمار را بکشم. بیمار که انتظار چنین صحنه‌ای را ندارد، به خود تکانی می‌دهد. فرد دیگری از بیمار در برابر مرد حمله‌کننده، دفاع می‌کند و ضمانت می‌دهد که او از رختخواب برمی‌خیزد و تلاش می‌کند که هرچه سریع‌تر خوب شود. این کار برای این انجام می‌شود تا شوک و تکانی به بیمار وارد شود و از جا برخیزد (Ghanbari Odivi, 2014: 302-303). در آیین‌های زمستانی و جشن‌های باستانی هم این آیین آمده است. مانند سیرسور، نیلوفر و عید گل (سوری) و آبریزان یا آفریجگان و عروسی گرفتن برای آب و داماد شدن قنات (Anjavi Shirazi, 2000. Vol. 2: 11).

علاوه بر این، گاهی افراد دوره‌گرد یا نیازمندان عیال‌وار، برای دریافت بخشی از محصول، سرِ باغ می‌آیند. صاحب باغ به فراخور توان و رغبت خود، چند کاسه پسته به ایشان می‌دهد. اغلب این کمک‌ها نوعی صدقه سلامتی خانواده و افزایش برکت حساب می‌شود. باغداران باور دارند که هیچ‌کسی نباید دست خالی از باغشان برود؛ چون ممکن است «آه بکشد» (انسیه کباری، ۷۴ ساله و مهری مویدمحسنی، ۷۵ ساله و زهرا ایزدی، ۶۴ ساله). این نوع کمک در خصوص سایر محصولات زراعی و باغی نیز مشاهده می‌شود (شهناز شاهسون، ۶۵ ساله).

۳-۲. پسته در خواب‌گزاری عامیانه

در فرهنگ عامه، خواب و تعبیر آن (خواب‌گزاری) از مباحث مهم برای پژوهشگران محسوب می‌شود. در ادامه نمونه‌هایی از این گونه خواب‌گزاری‌ها را درباره «پسته» بررسی می‌کنیم. احمد شاملو در «کتاب کوچه»، خواب‌گزاری‌های پسته را چنین آورده است: «درخت پسته در خواب، مردی غریب باشد که از او منفعتی رسد. درخت پسته مردی توانگر، اما بخیل باشد. دیدن پسته

^۱. این آیین، یادآور این بیت و مثل از اشعار ناصر خسرو قبادیانی است که:

بسوزند چو بوب درختان بی‌بر — سزا خود همین است مر، بی‌بری را

(Dehkhoda, 1984, Vol.1: 439).

^۲. Sonji

در خواب، مال و خواسته (دارایی) است. اگر مغز پسته به خواب بیند بر حسب ریز و درشتی آن، از بخیلی، مالی یابد. پسته در خواب، میراث است. اگر پسته به خواب بیند، گفت‌وگو و مناقشه بسیار واقع شود» (Shamlou, 2006, Vol. 7: 514).

مردم مناطقی که پسته می‌کارند نیز بر اساس تجربه‌های خود، خواب‌گزاری‌هایی دارند. برای نمونه اگر دختری شوی‌نادیده (دوشیزه)، پسته به خواب ببیند، ممکن است مشاجره و دعوا داشته، ولی به ازدواج و صلح و آشتی خواهد رسید. اگر زنی در خواب، پسته ببیند، نشان بارداری است و اگر باردار باشد، نشان تندرستی و خوشبختی او است. اگر شما ببینید که فردی در گذشته، باغ پسته شما را آبیاری کند، رزق و برکت شما افزون می‌شود؛ ولی خواب‌دیدن پسته پوچ و کرم‌خورده، نشانه خوبی نیست (انسیه کباری، ۷۴ ساله).

شکل ۳. درختان پسته در دو فصل متفاوت (منبع: نگارندگان، ۱۴۰۴)

بنا به گفت‌وگوهای میدانی با افراد مختلف، در مجموع می‌توان گفت که در شناخت فرهنگ عامه و زیست قومی، برای خواب‌دیدن پسته و خواب‌گزاری، تعبیرهای گوناگونی وجود دارد که در چند دسته در جدول ۲ می‌آید:

جدول ۲. خواب‌گزاری پسته در فرهنگ مردم (منبع: نگارندگان)

ردیف	مادی/کیفیت	بیننده	تعبیر (خواب‌گزاری)
۱	باز و تازه/درخت	زن و مرد	سلامتی، درازی عمر و شادابی و رسیدن خیر از غریبه‌ها
۲	سالم و خندان	زن و مرد	موفقیت در کار، تحصیل و روابط اجتماعی و ارث فراوان
۳	درخت/فراوان	زن و مرد	بهبود زندگی و فراوانی دارایی و ثروت‌یابی و برکت
۴	باز / خوردنی	زن و مرد	خرسندی از زندگی، بهره‌مندی از نعمت‌ها و مال فراوان
۵	معمولی	دوشیزه	دعای خانوادگی-ازدواج و آشتی
۶	معمولی	زن	بارداری-فرزندآوری و تندرستی

ردیف	مادی/کیفیت	بیننده	تعبیر (خواب‌گزاری)
۷	آبیاری باغ پسته	زن و مرد	افزایش رزق و برکت- خوشی و آرامش
۸	کرم‌خورده و پوچ	زن و مرد	زیان و سوگواری- مرگ عزیزان

۳-۳. پسته در امثال و حکم

در امثال و حکم دهخدا، که مشهورترین کتاب ضرب‌المثل و حکمت ایرانیان است، چنین آمده است:

«پسته بی مغز چون دهان باز کند، رسوا گردد» (Dehkhoda, 1984, Vol. 1: 505).

همچنین در جلد نخست کتاب «فرهنگ بزرگ ضرب‌المثل‌های فارسی» چند متن درباره پسته ذکر شده است:

«پسته‌ای را که نباشد لب خندان، پوچ است (ناصح، امثال موزون)؛ در گیلکی: پسته بگذار، گل بچین؛ در سمنانی: پسته که بی‌موقع بخندد، پوک می‌شود. پسته بی‌مغز اگر (چون) لب وا کند رسوا شود (عوام، دهخدا، شکورزاده، بهمن‌یاری)» (Zolfaghari, 2009, Vol. 1: 633). در فرهنگ بختیاری نیز ضرب‌المثلی وجود دارد که برای توصیف افراد بی‌هنر به کار می‌رود؛ افرادی که به دلیل نداشتن منفعتی برای دیگران، طبقه‌بندی مشخصی ندارند:

«نه بنه، نه کلخونگ».

/na bane na kelxong/

«نه پسته کوهی است، نه کلخونگ» (Ghanbari Odivi, 2002: 652).

علاوه بر این، در فرهنگ عامه بختیاری، تشبیهی برای توصیف انسان‌های کم‌مغز اما پرسروصدا وجود دارد:

«چی پسته، قال و قُرمبه داره، مزغ نداره».

/çi peste qâloqoromba dâre mazq nadâre/.

«چون پسته، سر و صدا داره، مغز نداره!» (شهباز قنبری عدیوی، ۹۰ ساله)

همچنین عبارت عامیانه «پسته بخور، غصه نخور» وجود دارد که زبان‌زدی عامیانه است، که در گفتار فرهنگی و ماندگار خانواده در دوران کودکی ریشه دارد، به نوعی به آرام‌بخش بودن پسته نیز اشاره دارد. در کتاب ضرب‌المثل‌های مشهور تاجیکستان نیز مثلی چنین آمده است: «پسته بشکن مغزشه بین، خره سوار شو رهشه بین» (Ghanbari Odivi, 2012b: 54). در افغانستان هم براساس اشعار بیدل دهلوی، از بی‌مغزی و بیهوده بازکردن دهان پسته برای توصیف رفتار انسان‌ها استعاره گرفته می‌شود:

بی‌تمیزی‌های مردم از سخن پیدا شود پسته بی‌مغز گر لب وا کند، رسوا شود

(Banuwal, 2010: 38)

به‌طور کلی، ضرب‌المثل‌ها بازتاب‌دهنده تجربه‌های زیسته مردم در هر ناحیه و یا قوم هستند. پارسی‌گویان همواره از مثل، تمثیل و ضرب‌المثل برای اندرز و حکمت بهره برده‌اند.

۳-۴. پسته در ادب فارسی

شاعران و گویندگان پارسی‌گو از دیرباز با بهره‌گیری از ویژگی‌های ظاهری، صوتی و حسی پسته (مانند نام، رنگ، شکل، دهان، صدای شکستن و...)، تعبیرهای گوناگونی به کار گرفته‌اند. در کتاب پسته ایران، نمونه‌هایی از این اشعار از ۳۰ شاعر برگزیده شده است (Abrishami, 1994: 40-46). برای مثال، شهید بلخی (سده سوم)، دهان یار را از نظر خُردی با پسته مقایسه می‌کند:

دهان دارد چو یک پسته، لبان دارد به می شُسته
جهان بر من چو یک پسته، بدان بسته دهان دارد

رودکی، پدر شعر پارسی و به قول تاجیکان: سر دفتر شعر پارسی، در تصویری حسی، صدای بوسه را با صدای شکستن پسته هم‌تراز می‌گیرد:

چنان بانگ برآرم از بوسش
چنان چون بشکنی پسته!

بزرگمهر قایینی (سده چهارم)، دهان پسته را با دهان ماهی کوچک که از آب برون آمده، یکی می‌داند:

آن پسته سرگشاده را بین
آورده به دست بر، به صد ناز

مانند دهان ماهی خُرد
آن‌گه که گُند ز تشنگی باز

یا مُنجیک ترمذی مغز پسته را نشانه لطافت و آسیب‌پذیری در برابر سختی‌ها می‌داند:

تو شادمانه و بدخواه تو ز اندوه و رنج
دریده پوست به تن بر، چو مغز پسته

یا حقوری هروی، پسته را چون لب یار شیرین می‌داند:

تا روی تو و لب تو ننمود اثر
از لاله نمک که دید و ز پسته شکر؟

لبیبی خراسانی، خندانی پسته را نشانه ظاهرسازی و چاپلوسی می‌پندارد:

وان چاپلوس پسته‌گر خندان
کت هر زمان به لوس بپیراید...

یا عسجدی مروزی، ترکیبی از عشق، طنز و شور را برای پسته ترسیم می‌کند:

ز لب عناب را خون در دل انداز
ز پسته، شوری اندر شکر افکن

قطران تبریزی، تصویری شاعرانه از پسته ارائه می‌دهد و لب را به پسته و ابرو را به سوسن تشبیه می‌کند:

لبش مانده پسته، برش مانند سوسن به زیر پسته‌اش لولو، به زیر سوسنش سندان

حکیم فرزانه توس در مثنوی منسوب به خود (یوسف و زلیخا)، لبان را به پسته تشبیه کرده است:

دو چشمش چو دو نرگس آگون لبانش چو پسته، رُخانش چو خون

ناصر خسرو قبادیانی نیز با نگاهی متفاوت، به تنگی درون پسته اشاره کرده و آن را با خوی بد مقایسه می‌کند:

جز خوی بد فراخ‌جهانی را بر تو که کرد تنگ‌تر از پسته؟

سراینده نامدار زندان‌ها، مسعود سعد سلمان، باز و بسته شدن دهان پسته و فندق را به دوگانگی مهر و کین و قهر و عاطفه در معشوق تشبیه می‌کند:

پسته و فندق ز مهر و کین تو آگه شدند این قم از مدحت گشاد و آن ز بیمت، بست!

خاقانی شروانی، پسته را با نسبت‌دادن شیرینی و خندیدن به آن، به گوارایی و لذت پیوند می‌دهد:

دهان پسته تو بس شکر است، خندان کن که هر چه در دهن آید شود چو قند، گوارا

از گل سرخ رسته‌ای، نرگس دسته‌بسته‌ای نرخ شکر شکسته‌ای پسته‌دهان کیستی؟

عطار نیشابوری، رسیدن به پسته را به قیمت جان دانسته است:

هر که بر پسته خندان تو دندان دارد جان کشد پیش لب لعل تو گر جان دارد

شیخ سعدی، استاد سخن فارسی، پسته را با خنده و شکر درمی‌آمیزد:

ای پسته تو خنده زده بر حدیث قند مشتاقم از برای خدا یک شکر بخند

یا در جای دیگری می‌گوید:

طوطی نگوید از تو دل‌آویزتر سخن با شهد می‌رود ز دهانت به در، سخن

در هیچ بوستان چو تو سروی نیامده است بادام‌چشم و پسته‌دهان و شکرسخن

حافظ لسان‌الغیب شیرازی نیز در بیت‌هایی چنین می‌سراید:

چو لعل پر شکر آمد دهان شیرینت خدا گواه که من طوطی شکرخویم

چو گل شکفته شود لب به خنده‌ای بگشای / که من چو بلبل بی‌دل شوم چو پسته خندان

بررسی این اشعار نشان می‌دهد که ویژگی‌های ظاهری، صدای شکستن، وضعیت دهان بسته یا باز، تنگی درون و همچنین رنگ و طعم، همواره دست‌مایه تصویرسازی‌های شاعرانه بوده‌اند. ترکیب‌ها و واژگان کنایی بر ساخته از این میوه نیز در فرهنگ شفاهی و مکتوب ما وجود دارد. در شعر و ادبیات فارسی هم این عنصر برای شاعران و نویسندگان مهم است و از واژه «پسته» برای خندان‌بودن، سکوت، دهان کوچک و غنچه‌گون، سبزبودن و صفات دیگر استفاده می‌شود. احمد شاملو در «کتاب کوچه»، آن را میوه معروف می‌داند و حجم کم را به آن مانند می‌کند. «حجمی به قدر حجم پسته‌ای» یک پسته روغن و در اصطلاح نانوایان، مقدار ناچیزی که می‌توان از خمیر هرچانه کم گذاشت (Shamlou, 2006, Vol. 7: 514).

۳-۵. پسته در ترانه‌های عامه

در ترانه‌های عامه، اعم از حماسی، عاشقانه، کارآوا، سوگینه و بازی‌ها، پسته نیز به کار گرفته شده است؛ این میوه از منظر قیمت، رنگ، زیبایی، رایحه و دیگر ویژگی‌ها، همواره مورد توجه ایرانیان و فارسی‌زبانان بوده است. یکی از گونه‌های پرکاربرد و بنیادین در ادبیات عامیانه، «بانگ‌های مادرانه» یا لالایی‌هاست. در گونه لالایی، مضامین گوناگونی از جمله ترانه‌های کودکانه، آموزه‌های مادرانه، گلایه‌ها، دردها و آرزوها بیان می‌شود. در لالایی‌های بختیاری، توجه ویژه‌ای به فرآورده‌های کشاورزی یا گل‌ها و گیاهان کوهستانی، سوغات‌ها و مواردی نظیر زعفران، ریحان و به‌ویژه «گل پسته» وجود دارد. نمونه‌ای از بانگ‌های مادرانه در بختیاری چنین است:

«لا لا لا گل بستان / باباش رفته به دشت‌ستون / لا لا لا گل پسته / باباش رفته، کمر بسته».

(معنی: لا لا... گل بستان، باباش به دشتستان رفته - لا لا لا گل پسته، باباش کمر بسته رفته). (Ghanbari)

(Odivi, 2012a: 105)

در لالایی‌های ایرانی در شهرها و مناطق مختلف، مضمون «گل پسته» با روایت‌هایی مشابه یا عباراتی نزدیک به هم تکرار می‌شود. در فرهنگ عامه، زیرساخت‌های این روایت‌ها بسیار مشترک است؛ اما در روساخت (ظاهر و گویش)، تفاوت‌هایی مشاهده می‌شود:

• «لالالای لای گل پسته - آقات اومد کمر بسته - آورده از برات پسته» (Jamali, 2008: 70)

• «لالالالا، گل پسته - باباش بار سفر بسته» (ibid: 83)

• «لالالالا گل پسته - بابات رفته کمر بسته» (Javid, 2004: 17)

در کرمان، به‌عنوان یکی از قطب‌های اصلی کاشت پسته، اشعار و لالایی‌های متعددی در این زمینه خوانده می‌شود: از جمله: «لالالالا گل پسته - شدم از گریه‌ها خسته» یا «لالالالا گل پسته - باباش بار سفر بسته». همچنین روایت دیگر چنین است: «لالالالا لاش اومد - خبر اومد باباش اومد - باباش رفته به اوداری^۱ - سر بیلش طلاکاری» (زهرا ایزدی، ۶۴ ساله). در لالایی‌های مردم کرمانشاه نیز کاربرد واژه «پسته» بسیار مشهود است؛ برای نمونه: «لالالالا گل پسته - بابات اومد قطار بسته»

۱. اوداری یا اویاری = آبیاری. از کارهای زراعت و کشاورزی.

(Khazaei, 2005: 292) نمونه عامیانه‌تر این بیت این گونه است: «لالالا گل پسته- بابات رفته کمر پسته» (Hedayat & Ahmadpanahi, 2005: 309; 2004: 214). همچنین گونه‌ای دیگر از این لالایی چنین آمده است: «لالالا گل پسته- بابات رفته کمر پسته- لالالا گل خشخاش- بابات رفته خدا همراهش- لالالا گل نعنا- بابات رفته شدم تنها» (ibid: 224). در ترانه‌های مردم تایباد در خراسان نیز این لالایی‌ها به کار می‌رود: «لالالا گل باغم- تو هستی مرهم داغم- لالالا گل پسته- بابات رفته کمر پسته. لالالا گل پسته- کمر تو ر علی پسته- لالالا گل پونه- گدا اومد در خونه» (Modudi & Teymouri, 2012: 91-92).

در ترانه‌های لالایی، اختلاف در رو ساخت و واژگان میان نواحی مختلف بسیار زیاد است. نمونه همین لالایی این گونه آمده است: «لالالا گل پسته- باباش بار سفر بسته» (Jamali, 2004: 83) در کاشان هم برای ترانه‌های قالی‌بافی و دوبیتی‌های عاشقانه چنین می‌گویند: «دو تا مرغی بدیم بر شاخ پسته- فلک سنگم زده بالم شکسته- فلک، سنگم نزن بالی ندارم- غبار بی کسی بر من نشسته» (Mazra'ati, 2004: 48).

در میان لالایی‌های ایرانی، برخی مضمون‌ها و درون‌مایه‌های اقتصادی-کشاورزی، مفاهیم سفر، کار و تلاش برای بقا، گستردگی بیشتری دارند. برای نمونه، در لالایی‌های مردم فارس (با گویش جنوبی)، مادر با لحنی که ترکیبی از عاطفه و بازگویی شرایط زندگی است، خطاب به نوزاد، از همسر خود که با لباس سنتی (شال و قبا) و تفنگی بر دوش، راهی سفر است، سخن می‌گوید: «لالالا گل پسته- بوات اومد قطار پسته- قبا ی زرد زنگاری برش بود- تفنگ لوله‌رواری کولش بود» (بوات= بابات/ برش= بر تنش/ مرواری= مروارید) (Homayuni, 2000: 29-30). در ادامه این روایت، بیت دیگری نیز افزوده می‌شود: «عرق بر زیر زلفش دونه دونه- که گل بر زیر زلفش کرده خونه» (ibid: 79). در لالایی‌های مردم سروستان استان فارس هم با اندکی اختلاف، همین متن وجود دارد: «لالالا گل پسته- بوات اومد قطار پسته- قبا ی زرد زنگاری برش بو- تفنگ لول و سرداری کوش^۱ بو» (Javid, 2004: 28).

در حوزه ترانه‌های عاشقانه، دوبیتی‌ها جایگاه همگانی‌تری دارند. منشأ بسیاری از این دوبیتی‌ها به باباطاهر همدانی یا فایز دشتستانی نسبت داده می‌شود؛ هرچند گاهی از آن‌ها با عناوین «دوبیتی‌های لری»، «شیرازی» یا «جنوبی» یاد شده است. این اشعار در قالب ترانه‌های دشتی، آوازهای چوپانی و یا لالایی‌های مادرانه زمزمه می‌شوند. در ترانه‌های شیرازی چنین آمده است: «سفید مرغی بیدم ور شاخ پسه- سیاه‌دسی زده بالم شکسه- فلک تیرم نزن، بالم تو نشکن- غبار بی کسی بر مو نشسه» (پسه= پسته/ شکسه= شکسته/ نشسه= نشسته) (Faghiri, 2006: 60).

همین ترانه با اندکی تغییر به این صورت هم روایت می‌شود: «سفید مرغی بیدم بر گنگ پسه- فلک تیرم زده بالم شکسه- رفیقون بال درارین، بال گیرین- غبار بی کسی بر مو نشسه» (گنگ یا کنگ پسه= شاخ پسته/ شکسه= شکسته/ نشسه= نشسته) (ibid: 68). در ترانه‌ای دیگر، نماد پسته با تصویر شکار کبوتر پیوند می‌خورد: «کبوتر بچه بودم تال پسه- که صیادی زده بالم شکسه- نه بال دارم که پروازی بگیرم- نه پا دارم به زیر دل بگیرم» (تال پسه= شاخه درخت پسته) (ibid: 89). در استان کرمان، مادران سیرجانی این لالایی را با اندکی تغییر می‌خوانند: «سفید مرغی بودم بر شاخ پسته- فلک سنگی زده، بالم شکسته- فلک، بالی بده، پرواز گیرم- در دروازه کرمان بمیرم» (Bakhtiari, 1999: 372). همچنین مادران عشایر بختیاری، در خوزستان، لرستان، اصفهان و چهارمحال و بختیاری، این لالایی را با تغییری اندک می‌خوانند: «کبوتر بچه بودم شاخ انجیر-

^۱. در روایت دیگری: تفنگ لول سرداری کدش بو (یعنی به کمرش بسته باشد).

صیاد ناخلف بالم زده تیر- صیاد ناخلف داکت بمیره- نداشتی پر و بالم یک بگیره» (داکت= مادرت/ نگذاشتی)، (راشین کریمی، ۵۷ ساله).

در کرمان، برای بازی با کودکان و خبردادنشان می‌گویند: «آی قصه قصه قصه- نون و پنیر و پسته- مندلی خان نشسته (مندلی: محمدعلی)؛ یا برای تعریف و تمجید از فردی که دهانش کوچک است، می‌گویند: پسته به دو نیم و نیم پسته به دو نیم و نیم پسته به دهان» (زهره ایزدی، ۶۴ ساله).

یکی از ترانه‌های فرهنگ مردم «ترانه باغ پسته» است که در بازی و حالت‌های مختلفی نظیر مسابقه‌های کلامی و یا آموزشی می‌خوانند:

رفتم به باغ پسته	دیدم بگم ^۱ نشسته
سنگ زدم به گوش او	گوشواره‌های گوش او
افتید به روی دوش او	خین ^۲ اومد از گوش او
جفت جوراب خریدم	به پای بگم کشیدم
بگم گرد و بگم گرد	بگم قبلی به در کرد
بگم بگف مو زرگر	طوق طلا به گردنم
خبر ببر به مادر	دست گللی، برادر
ای در وا کن سلیمون	او در وا کن سلیمون
قالی ره بکش تو ایوون	فرش کنی، بر ^۳ میمون (مهمون)
قالی ریشهش کبوده	پسر داییم، محموده
محمود بالا بالا	سر کرده شغال
تُمبُون زرد خالا	پاش میکنه هم حالا

(Yavari & Abedine Moghanki , 2010: 25)

۱. بگم، بگم جتن و یا بیگم: نام دختر است.

۲. خین: خون

۳. برای مهمان فرش بیندازی.

در ادبیات و ترانه‌های مردم تاجیکستان نیز کاربرد پسته و سایر مغزها در متون بسیار فراوان است. برای نمونه، در ترانه «برفی» چنین آمده است:

پسته و بادام و قند و قندلات چارمغز و توت‌مویز سسایگی
بهر ما آماده ساز از جورگی گر بگیرد این جوان رفته را ...

(Ahmad, 2005: 33)

همچنین در حکایت «نیمچه ریمان»، به زیبایی از پسته برای توصیف وضعیت لبخند استفاده شده است:

دهان او بود چون پسته خندان به شوق و ذوق خوردیم هر دوچندان

(ibid: 35)

علاوه بر لایه‌ها، گونه‌های دیگری از ترانه‌ها نظیر ترانه‌های نوازشی، ترانه‌های بازی، و اشعار طنزآمیز و شوخی نیز با بهره‌گیری از واژه «پسته» در فرهنگ عامه حضور دارند. در نمونه‌ای از ترانه‌های نوازشی و کودکانه، عبارت «آی قصه قصه: نون و پنیر و پسته...» با آهنگ و ریتمی خاص اجرا می‌شود. همچنین ترانه مشهور «ای مرغ سبز و آبی» که برای کودکان خوانده می‌شود، با پیوند با مفاهیم مشابه در ترانه‌های دیگر، چنین روایت می‌گردد: «ای مرغ سبز و آبی امشب کجا می‌خوابی؟/ زیر درخت ملاش می‌خورم بسم‌الله/ نون و پنیر و پسته/ ممدلی شا نشسته/ این درو واکن باد می‌آد/ اون درو وا کن باد می‌آد/ این درو وا کن سلیمون/ قالی رو بکش تو ایون/ گوشه قالی کبوده/ اسم داییم محموده» (Mazra'ati, 2007: 15).

۳-۶. پسته در چیستان

چیستان کوتاه‌شده «چیست+آن» است که با واژگانی چون باشگون، معما و لغز مرتبط است و میان مردم گمنام روستاها و عشایر و حتی خبرگان و نام‌آوران چون شاعران، رواج بسیار دارد. چیستان‌ها با رویکرد فرهنگ مردمی و ادب شفاهی، مبنای آموزش، رقابت و هم‌آوردجویی یا سرگرمی هستند. در چیستان و تفنن ادب عامه، مردم برای هر آنچه که در اطرافشان مهم باشد، پرسشی مطرح می‌کنند که بیشتر عینی و ملموس‌اند. در چیستان‌های مردم ایران و دیگر پارسی‌زبانان، برای «پسته» نیز مانند دیگر محصولات، میوه‌ها یا آفریده‌های دیگر، متن‌های مختلفی به کار می‌رود. طبع معماگوی مردم ایران، برای این پسته، از نظر ریخت، رنگ، شکل، الفبا و ... متن‌های منظوم و منثوری را آفریده است. احمد شاملو، مؤلف «کتاب کوچه»، چیستان‌های زیر را ثبت کرده است که پاسخ معما یا چیستان، «پسته» می‌شود:

(الف) این طرفام سنگ- آن طرفام سنگ، میون‌اش جوون سبز رنگ.

(ب) چیست آن لعبت پسندیده- سرخ و سبز و سفید پوشیده- در میان دو کاسه چوبین- با دو صد ناز و غمزه خوابیده؟

(پ) دانه‌ای سرخ‌پوش و سبز اندام- نزد من بهتر است از بادام- گر مصحف کنیش بسته شود- ورگشاییش خنده‌روست مدام؟^۱

^۱. یادداشت جهانگیر پارساخو: به نقل از مؤلف کتاب کوچه (ص ۵۱۵)

ت) سبز سبزه چون علف - والا بلا نه علف - زرد زرده چون لیمو - والا بلا نه لیمو - چرب چربه چون روغن - والا بلا نه روغن. (Shamlou, 2006, Vol. 7: 515-516).

گونه‌های روایتی (واریانت) چیستان‌ها نیز متفاوت و متنوع است. مثلاً چیستان «پسته» به شکل‌های مختلفی روایت می‌شود. به نقل هیبت‌الله عزیزی حبیب‌آباد در سمیرم استان اصفهان آمده است: «چیست آن لعبتِ پسندیده - خرقه سبز و سرخ پوشیده - در میان دو کاسه چوبین - نوعروسی به ناز خوابیده؟» (Hashemi, 2013: 49) در حالی که در روایت محمدحسین قشلاقی از اقلید فارس و محمدرضا خسروی از تهران با اندکی تفاوت آمده است: «چیست آن لعبتِ پسندیده - سرخ و سبز و سپید (سفید) پوشیده - در میان دو کاسه چوبین - با دو صد احترام خوابیده؟» (ibid: 49-50).

در کتاب ترانه و ترانه‌سرایی در ایران، این چیستان آمده است: «بزرگ بزرگ قد شتر - والله بالله نه شتر - کوچک، کوچک قد گردو - والله بالله نه گردو - سبز سبز پسته‌ای - والله بالله نه پسته - زرد زرد چو لیمو - والله بالله نه لیمو - قهوه قهوه چو چاهی - والله بالله نه چاهی - سفید سفید چو بادام - والله بالله نه بادام» (Ahmadpanahi, 2004: 203). پاسخ آن هم درخت زردآلو و میوه‌اش می‌شود ولی به گردو، بادام و پسته هم اشاره می‌کند. چند چیستان نثری هم وجود دارد که پاسخ آن‌ها پسته است: «اطلس سبز و سرخ پوشیده، در میان دو کاسه چوبین، نوعروسی به ناز خوابیده. اولم اول پیاز است، دومم اول ساز است، چهارمم آخر هسته، توی صندوق نشسته»^۱ (Yavari & Masiha, 2009: 121).

۳-۷. پسته در طنز و لطیفه

یکی از گونه‌های فرهنگ مردم، کاربرد طنز، مطایبه و لطیفه است. عناصر طنز برگرفته از زیست اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و گاه سیاسی مردم است. علاوه بر روند معمول طنزپردازی ایرانیان از گذشته، با گسترش فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی، در خصوص «پسته» نیز لطیفه‌ها و طنزهای اجتماعی بسیاری ساخته و پرداخته شده است. برای نمونه چند مورد در ادامه می‌آید:

الف) پسته‌های شب عید پیرزنی با قیمت مناسب فروخته می‌شود. فقط چون دندان نداشته، آن را مکیده ولی پرمغز و خندانند.

ب) برای شب عید، پسته مثل هندوانه، دونه‌ای فروخته می‌شود.

پ) پسته به بادام می‌گوید: چرا تو این قدر ساکتی؟ می‌گوید: من مغز دارم. لازم نیست دایم قلقل کنم مثل تو.

ت) پسته: آقای دکتر چرا هرچی می‌خورم نمی‌شکنم؟ دکتر: آخه تو مغز نداری.

ث) معلم: پسته، چرا این قدر خودتو قایم می‌کنی؟ پسته: چون می‌ترسم مغزم را بدزدن.

ج) پسته و بادام با هم دعوا کردند. پسته: من پوستم سخته. بادام: پوست فقط پوششه. مغز مهمه.

در نمونه‌هایی از لالایی‌های مادران تایبادی، اعتراض خود را به گریه‌ها و بی‌خوابی کودک با مفهوم طنزآمیزی بیان می‌کنند:

الف) «لالالالا، گل جارو - دِ خو شو آ ای بچه پر رو - لالالالا، گل پسته - شدم از گریه‌ها خسته» (Khazaei, 2005: 68-69).

^۱ اول پیاز (پ)؛ اول ساز (س)؛ آخر هسته (ه) - به زبان محلی پسه (پسته) در صندوق نگهداری می‌شود یا مغز آن در میان پوسته سختی مانند صندوق است.

^۲ در خواب شو (بخواب).

ب) «لالالالا گل پسته- بابات رفته به گل دسته- بچم^۱ آروم نمی‌گیره- شدم از دست او خسته» (ibid: 71)

مردم مشهد هم این لالایی را دارند (ibid: 83-82) گاه خراسانی‌ها در یک بیت چنین می‌گویند:

پ) «لالالالا گل پسته- شدم از گریه‌ها خسته» (ibid: 132) این ترانه شهرت بسیاری دارد (Homayuni, 2010: 92).

در ترانه‌های طنزآمیز کرمانی این رباعی وجود دارد:

اولالنگو شدم ور شاخِ پسه بدیدم دختر و رو خر نشسه

بگفتم دختر و ماچی نمی‌دی؟ بگفت میخام بدم خر و انمسته^۲

(زهر ایزدی، ۶۴ ساله)

۳-۸. جشن‌های ایرانی و پسته

پسته در فرهنگ ایرانی و به‌ویژه آداب و رسوم، جشن‌ها و پذیرایی از چند وجه، مهم است:

الف) پسته، میوه‌ای معروف، سوغات و محصول ایرانی است که در مهمانی‌ها، آجیل و خوراکی جشن‌هایی چون مهرگان، شب چله (یلدا)، سده و نوروز استفاده می‌شود.

ب) بانوان ایرانی در هنر خانه‌داری، سفره‌آرایی، تهیه آجیل و فراهم کردن و پخت خوراکی‌هایی چون شیرینی‌ها، مرباها، ترشی‌ها و... مهارت یافته‌اند. در اغلب مناطق ایران، به گونه‌ای است که پایه اصلی پذیرایی، چاشنی، تنقل و حتی هنر خانه‌داری در آیین‌های ایرانی، پسته است.

در شب چله، شب‌چره‌هایی روی میز یا کُرسی در سینی مسی بزرگی به نام «مجمعه» چیده می‌شود؛ شامل خوراکی‌ها و تنقلات خشک و تر، گرم و سرد و به‌ویژه مغزهایی چون گردو، بادام، پسته و فندق. این میز و چهارپایه از گذشته تا امروز، پیونددهنده خانواده و کانون گرم زندگی است. مهمانی و مهرورزی در این جشن‌ها با همین خوراکی‌ها و خوردنی‌ها همراه است. پسته یکی از مهم‌ترین و محبوب‌ترین مواد پذیرایی سفره و میز ایرانی است. نکته مهم جشن‌های ایرانی این است که بیشتر مواد سفره و میز جشن‌ها دست‌پورده‌ها و دست‌ساخته‌های خود مردم است و هنر زنان سبب نگهداشت این مواد تا موقع جشن است. شب چله در سیرجان، افزون‌بر میوه‌هایی چون انار، هندوانه، گلابی و انگور، تنقلاتی هم می‌خورند، شامل: بادام، پسته، گردو، خرما، پیازان، گُنگ (خرمای خشک)، تخمه هندوانه، خربزه و کدو، کنجد برشته، انجیر، قهوه کوبیده‌شده با شکر، قووتو، مغزو (مغز بادام کوهی)، شیرینی و حلوا ارد (Bakhtiari, 1999: 291). در گیلان هم برای شب چله، میوه و آجیل تهیه می‌کنند. میوه‌هایی چون: لیمو، پرتقال، انار، هندوانه و آجیل شامل فندق، پسته، تخمه و... می‌شود (Anjavishirazi, 2000: 165) در همدان، برای شب چله، فال سوزن می‌گیرند. در این فال، پارچه سفید می‌گسترند و هرکس نیتی می‌کند و کودکی را می‌آورند تا سوزن را به پارچه فرو کند. پیرزنی که شعر از بر می‌داند اشعار را می‌خواند و هرکس در دل نیتی می‌کند. هرگاه کودک سوزن را در پارچه فرو کرد، پاسخ نیت افراد بر مبنای شعر خوانده شده، تعیین می‌شود (ibid: 223-224) یکی از این اشعار این است:

۱. بچام.

۲. اولالنگو: آویزان - وانمسته: نمی‌ایستد.

سفید مرغی بودم بر شاخ پسته
فلک سنگی زده، بالم شکسته

فلک، بالی بده، پرواز گیرم
در دروازه ششیراز گیـرم

در عیدها و جشن‌های ایرانی و یا مناسبت‌های مذهبی، برای دختری که ازدواج کرده و یا نامزد شده و هنوز به خانه شوهر نرفته است، هدیه می‌برند. این آیین «تحفه‌برون» یا «عیدی» نام دارد که شامل چندین طبق (سینی-بقچه و خونچه) خوراکی، پوشاک، شیرینی، آجیل، میوه، پول و طلا یا پارچه و انواع مغزها از جمله پسته است. تا زمانی که دختر عقد کرده یا نامزد به خانه شوهر نرفته، این آیین از طرف خانواده شوهر انجام می‌شود (راشین کریمی، ۵۷ ساله). همچنین در جشن سده و گواه‌گیری زردشتیان، سفره‌ای چیده می‌شود که در آن «لُرک» می‌نهند و «سیرو» می‌پزند. لُرک شامل پسته خندان، مغز گردو، مغز بادام، مغز فندق، نارگیل خلال شده، توت خشک و انجیر خشک است (Rouhnamini, 2004: 137). پسته نباید لب‌بسته باشد و هیچ‌یک از مواد خوراکی نباید تفت داده شوند (Hirbad, 40). البته لُرک را آمیخته‌ای از هفت خشکبار شامل برگه هلو و زردآلو، خرما، انجیر، کشمش، سنجد و بادام هم می‌دانند (Afarin, 2014: 24). در روز عروسی زرتشتیان، داماد از هر کدام از هفت خوان لُرک (مغز بادام، پسته، سنجد، نارگیل، خرما، نقل، کشمش سبز) دانه‌ای دست می‌گرفت و در دست وکیل عروس می‌نهاد. این رسم به غسل نهادن و یا نقل خوردن تبدیل شده است (Ahmadsoltani, 2005: 33).

در رسم کوسه و ناقلدی نیز صاحب خانه به کوسه آجیل می‌دهد که شامل کشمش، گردو، نخودچی، باسلق، قند، چای، سنجد، بادام، پسته، جوزقند، گندم، آرد، بلغور، نخود لوبیا، پول نقد و... می‌شود (Anjavishirazi, 2000, Vol. 1: 125). در شب ۲۵ بهمن، برای نامزد یا دختر عقد کرده، اسفندی می‌برند که شامل ۱۱ مجموعه از پوشاک، خوراک، زینتی، برنج، روغن، تخم‌مرغ، نقل و شیرینی، آجیل و پسته، قند و چای، حنا و صابون و لوازم حمام، آینه و شمعدان، لوازم مختلف، پول و نقره، سبزیجات و... است (ibid: 152).

۹-۷. پسته و فرهنگ عمومی

کاربرد پسته در امور هنری، به‌ویژه در مناطق کاشت آن، بسیار است. از جمله مواردی که بر پایه جست‌وجوی میدانی نگارندگان، مشاهده شد، موضوع‌های زیر است:

(الف) زیباسازی شهرها، به‌ویژه نمادهای ورودی یا خروجی در میدان‌های شهری، پایانه‌ها و...؛

(ب) طراحی روی جلد پاکت‌های خرید و بسته‌بندی‌های مختلف؛

(پ) ساخت تندیس و یادمان‌های همایش و سمینارهای علمی؛

(ت) طراحی جلد کتاب‌های تخصصی؛

(ث) دیوارنویسی و دیوارنگاری‌های شهری؛

(ج) استفاده در تبلیغات شهری و نمایشگاه‌های مهم، جشنواره‌های محلی، ملی و جهانی.

شکل ۵. کاربرد پسته در نمای شهری و میدان‌ها در دامغان (منبع: نگارندگان، ۱۴۰۴)

شکل ۶. کاربرد پسته در پایانه آزادی تهران (منبع: نگارندگان، ۱۴۰۴)

۴. نتیجه‌گیری

بررسی نمونه‌های متعدد ادبیات عامه و فرهنگ بومی ایران زمین، به‌ویژه در قلمرو پژوهشی کاشت و برداشت پسته، نکاتی را به نگارندگان آموخته است که به تناسب پرسش‌ها و اهداف تحقیق، به شرح زیر است:

الف) پسته گیاهی سنتی، بسیار بابها، راهبردی، طبی، خوراکی، مغذی، مقوی و تجاری است که در فرهنگ، تاریخ، ادبیات، هنر و علم ایرانی از دوره باستان تاکنون اثرگذار و مهم بوده است.

ب) فرهنگ مردم و دانش محلی، زیرساخت ذهنی و زبانی خبرگان و دانشوران جامعه است. از این رو، افزون‌بر پدران و مادران سالخورده یا افراد مکتب‌نرفته شاغل در کشاورزی، دامداری و صنایع محلی، شاعران، نویسندگان، هنرمندان و کنشگران حوزه‌های گوناگون هر کدام به تناسب کار خود، به پسته و ویژگی‌های ظاهری، کاربردهای فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و اهمیت بازرگانی آن توجه کرده‌اند.

پ) در گونه‌های مختلف ادبیات شفاهی، دانش بومی و طب عامه، این میوه یا محصول کشاورزی، کارکردهای تأمل‌برانگیزی دارد. در لایه‌ها، ترانه‌ها، قصه‌ها، چیستان‌ها، باورها، خواب‌گزاری‌ها، به تناسب فرهنگ بومی هر منطقه، زنان و مردان به جایگاه پسته در آفرینش‌های زبانی خود پرداخته‌اند و جلوه‌های مهمی از کارکردهای حقیقی یا مجازی آن را بیان کرده‌اند.

ت) تجلی هنرمندانه و صنعت‌گرایی پسته را می‌توان در دست‌ساخته‌ها و محصولات مصرفی و تجاری (از جمله در ویژگی‌های رنگ، طرح، نقش و جلوه‌های دیگر) مشاهده کرد. اهمیت اقتصادی و فرهنگی این کالای بابها می‌تواند موجب افزایش درآمد در حوزه‌های غیرکشاورزی نظیر هنر، نگارگری، نقاشی و پیکره‌سازی شود.

ث) پسته به‌عنوان یک عنصر ایرانی، می‌تواند دست‌مایه فرهنگی-تجاری بخش خصوصی و دولتی قرار گیرد و با کارکرد ترکیبی، جایگاه خود را در عرصه بازرگانی حفظ کند.

ج) به‌کارگیری متن‌های فولکلوری مانند ترانه‌ها، لایه‌ها، مثل‌ها در هنرهای نمایشی، و سینما، می‌تواند در تبلیغ هنری-صنعتی بسیار مؤثر باشد.

چ) استفاده از نقش و فرم پسته در جانمایی شهری، میدان‌ها و خیابان‌ها، موجب انتقال اهمیت آن به نسل‌های آینده می‌گردد.
چ) در کنار توجه به این فرآورده اقتصادی، می‌توان در حوزه‌های مردم‌شناسی، فولکلور و ادبیات عامه، ارزش والای فرامادی این محصول را به جهانیان معرفی کرد.

ح) پسته ایران مانند گردو، بادام، فرش، زعفران می‌تواند سبب معرفی بهتر کشور در پهنه‌های اقتصادی و فرهنگی شود.

۵- سپاسگزاری

از همه فرهنگیاران و همکاران میدانی پژوهش، به‌ویژه آقای دکتر علیرضا شاه‌حسینی، پژوهشگر نامدار استان سمنان و بانوان انسیه کباری، راشین کریمی، مهری مویدمحسنی و زهرا ایزدی که در بخش تخصصی پسته با ما همکاری داشتند، بسیار سپاسگزاریم.

۶- منابع

- Abreshami, M. H. (1994). *Iranian pistachio: A historical overview*. Tehran: University Publishing Center. **[In Persian]**
- Afarin, M. (2014). *Yazeshn: How Zoroastrian religious rituals are performed*. Tehran: Fravahar Publication. **[In Persian]**
- Ahmad, R. (2005). *Songs of the Tajik people*. (With S. Fathollah). Tehran: Neyshabur Foundation – Balkh Publishing. **[In Persian]**
- Ahmadpanahi, M. (2005). *Songs and songwriting in Iran (An overview of Iran's national songs)* (2nd ed.). Tehran: Soroush. **[In Persian]**
- Ahmadsoltani, M. (2005). *The deep structure of Iranian folk culture*. Tehran: Roozegar. **[In Persian]**
- Anjavi Shirazi, S. A. (2000). *Winter festivals, customs, and beliefs* (Vol. 1, 2nd ed.). Tehran: Amir Kabir. **[In Persian]**
- Anjavi Shirazi, S. A. (2000). *Winter Festivals, Customs, and Beliefs* (Vol. 2, 2nd ed.). Tehran: Amir Kabir. **[In Persian]**
- Bakhtiari, A. A. (1999). *Sirjan in the mirror of time*. Kerman: Kermanshenasi Center. **[In Persian]**
- Banuwal, M. A. (2010). *Folkloristics*. Kabul: Sa'id. **[In Persian]**
- Dehkhoda, A. A. (1984). *Proverbs and aphorisms* (Vol. 1, 6th ed.). Tehran: Amir Kabir. **[In Persian]**
- Dehkhoda, A. A. (1994). *Dehkhoda dictionary* (Vol. 4). Tehran: University of Tehran Press. **[In Persian]**
- Faqiri, A. (2006). *A journey through local songs (based on parts of local songs of Fars)*. Shiraz: Navid-e Shiraz. **[In Persian]**
- Ghanbari Odivi, A. (2002). *Bakhtiari proverbs and aphorisms*. Shahrekord: Il. **[In Persian]**
- Ghanbari Odivi, A. (2012a). *Bakhtiari folk literature*. Shahrekord: Niousheh. **[In Persian]**
- Ghanbari Odivi, A. (2012b). *Famous Tajik proverbs*. Shahrekord: Niousheh. **[In Persian]**
- Ghanbari Odivi, A. (2014). *Ze šir bangašt tâ jun-e âdamizâd*. Shahrekord: Niousheh. **[In Persian]**

- Ghanbari Odivi, A. (2019). *Bakhtiari anthropology*. Shahrekord: Niousheh. [In Persian]
- Gholami Mayani, A. (2018). *Damghan: A tourism hub (facts and attractions)*. Tehran: Andisheh-ye Mo'aser. [In Persian]
- Hashemi, S. A. (2013). *Riddles: Popular yesterday, neglected today* (2nd ed.). Tehran: Soroush. [In Persian]
- Hedayat, S. (2005). *Miscellaneous writings* (H. Qaemian, Ed.). Tehran: Negah. [In Persian]
- Heyrbod, S. (n.d.). *Mehregan link*. Yazd: Baghiyat al-Etreh. [In Persian]
- Homayouni, S. (2010). *Women and their songs in the context of Iranian folk culture*. Tehran: Golazin. [In Persian]
- Jamali, E. (2008). *Lullabies in Iranian folk culture*. Tehran: IRIB Research Center. [In Persian]
- Javid, H. (2004). *Soulful melodies*. Tehran: Soureh Mehr. [In Persian]
- Khazaei, H. R. (2005). *Lullabies*. Mashhad: Mah Jan Publication. [In Persian]
- Khosravi, M. R. (1998). The colors of the gardens of Khorasan. *Khorasan Studies*, 2, 131–136. [In Persian]
- Mahmudi Meymand, M. J., & Ghanbari Odivi, A. (2014). *A new approach to pistachio cultivation, maintenance, and harvesting management*. Shahrekord: Niousheh. [In Persian]
- Mazra'ati, A. (2004). *Songs of Kashan carpet weavers*. Kashan: Maranjab. [In Persian]
- Meyhandoost, M. (2001). *Kale faryâd: Songs from Khorasan* (2nd ed.). Tehran: Golazin. [In Persian]
- Mirnia, S. A. (1990). *Folk culture*. Tehran: Parsa. [In Persian]
- Mirzaei, R. (2019). *The exquisite book of Iranian pistachios*. Tehran: Jame'-e No. [In Persian]
- Modudi, M. N., & Teymouri, Z. (2012). *The oral treasury of Taybad*. Tehran: Dibayeh. [In Persian]
- Najafi, A. (2008). *Dictionary of slangy Persian* (2nd ed.). Tehran: Niloufar. [In Persian]
- Rahmati, H. (2020). *Folk literature, ancient traditions, and customs of the people of Shahroud and Miami*. Semnan: Hableh Rud. [In Persian]
- Ramazankhani, S. (2017). *The folk culture of the people of Yazd* (2nd ed.). Tehran: Research Center for Culture, Art and Communication. [In Persian]
- Rouholamini, M. (2005). *Ancient rites and festivals in modern-day Iran*. Tehran: Agah. [In Persian]
- Shamlou, A. (2006). *The book of the alley* (Vol. 7, Letter P, Book 1, 3rd Edition.). (With A. Sarkisian). Tehran: Zavar. [In Persian]
- Soltanpour, M., & Sahrpeyma, N. (2015). *Thesaurus of handicrafts, culinary arts, and cooking*. Tehran: Iranology Foundation. [In Persian]
- Yavari, H., & Abedin Moghanki, B. (2010). *Folk culture* (Vol. 3). Tehran: Azar va Simay-e Danesh. [In Persian]
- Yavari, H., & Masiha, M. (2009). *Folk culture* (Vol. 2). Tehran: Azar va Simay-e Danesh. [In Persian]
- Ziani, J. (2009). *Reflections on the culture, customs, and beliefs of the people of Shiraz*. Shiraz: Avand Andisheh. [In Persian]
- Zolfaghari, H. (2009). *Comprehensive dictionary of Persian proverbs* (Vol. 1). Tehran: Mo'in. [In Persian]
- Zolfaghari, H. (2016). *The folk beliefs of the Iranian people* (2nd ed.). Tehran: Cheshmeh. [In Persian]